

ספרים

עורך: שמואל פאוסט | לתגובות וביקורות: faust.mr@gmail.com

תפילה לאני

הספרות והשירה העברית, כמו המציאות, מלמדות על צורך עמוק בתפילה ועל קיומה גם בעידן שבו הכריז האדם המודרני על ריבונותו. משמעות התפילה בעולם שסר קסמו

בעמ' 107). תפילה זו אינה פונה אל האל, היא ביטוי של האדם החורג מקיומו. "במקום תפילה שהיא שיח בין האדם ובין קונו, נעשית התפילה למרחב הגילוי והביטוי האישי" (עמ' 108).

התמקדותו של שגיא בשירה ובספרות מציגה פן אחד של התפילה, התפילה כאמצעי ביטוי אנושי. בכך דומה התפילה לשירה ולאמנות בכלל, כפי שמציין שגיא. זוהי אכן תפילתו של המשורר, של האמן הזקוק לאמצעי ביטוי, אך האם זוהי גם תפילתו של האדם הפשוט? אני מבקש לצעוד צעד נוסף מעבר לתזה של שגיא ולטעון כי תפקידה של התפילה בעולמו של האדם המודרני הוא כפול. אכן, התפילה נותנת מענה לצורך האנושי במתן ביטוי לרגשות ולתחושות האנושיים. אך יש לה עוד תפקיד – התפילה מעוררת את הרגשות והתחושות המעניקים משמעות לקיום האנושי. שתי תחושות קיומיות מלוות את האדם במסע חייו, אלו הן תחושות שונות ואף הפוכות ומנוגדות זו לזו. לעתים האדם מרגיש שהוא מוצף ברגשות חזקים, של שמחה ואושר או של כאב וצער. רגשות אלו מחפשים ביטוי והאדם מרגיש צורך לבטא אותם ובכך למקד אותם ולשלוט בהם כדי שלא יציפו אותו. ביטוי של רגשות הוא אמצעי תרפויטי המאפשר לנו להתמודד עם הרגשות הללו והוא המנוע של היצירה האמנותית. אך התחושה הרווחת

מרק שאגאל, יהודי בתפילה, 1913

ליצירה העברית המודרנית. "כוחה של הספרות מתגלם ביכולתה ללכוד מומנטים חולפים לא מגובשים באופן שיטתי, של הלך נפש" (עמ' 22). תובנה זו נכונה לכלל היצירה האמנותית וחושה בעיקר לחוקרים ולהוגים כשגיא העוסקים בזהות היהודית-ישראלית ובוחנים את היצירה הספרותית העברית שהיא "אחד המושגים העדינים של הלב הרותחת של הקיום היהודי" (עמ' 65).

כיצד מתארים משוררים את תפילתם? הנה דוגמה משירו של אשר רייך: "על דעת הזמן וכלי קדשו/ נעשפתי תפילה לאני/ מתוך לב המערפלת/ בבית הזה שהוא גלגלתי" (מצוטט בעמ' 109). זוהי פרפרזה על הפסוק בתהלים המתאר את המתפלל הפונה לאלוהיו "תפלה לעני כי יעטף ולפני ה' ישפך שיחו ה' שמעה תפלתו ושעתי אליך תבוא אל תסתר פניך ממני ביום צר לי הטה אלי אזנך ביום אקרא מהר ענני" (תהילים קב). פסוק זה, שרבים מאיתנו זוכרים כמוטיב מרכזי בשירת הנערות בבית הכנסת בגוש קטיף ביום הפינוי, מבטא בעוצמה רבה את התפילה המסורתית, את תחושת חוסר האונים האנושי ומתוך כך את התלות בריבונותו של עולם ואת הקריאה לישועתו. והנה המשורר המודרני הופך את משמעותו של הפסוק בהחלפת אות אחת – רייך מתפלל תפילה לעצמו – תפילה לאני, ובכל זאת הוא קורא לזה תפילה! דוגמה נוספת: המשורר ש' שלום ראה בתפילה שאין לה נמען תפילה טהורה יותר. בשיר המזכיר פיוט של סליחות הוא כותב: "במוצאי אשמורה, בין ראשית ואחרית/ השכמתי בן-אלם, לתפילה של שחרית./ דבר אין כפי ובלשוני אין מילה, רק חיי, כל חיי ניגרים בתפילה./ ואין אל לתפילתי, על כן היא כה טהורה, כמעין תשתפך בראש האשמורה" (מצוטט

הרציונליים שלו ומבקש ללמוד כיצד אפשר למנוע אותם או לחזותם ולהישמר מפניהם. מקס ובר תיאר את המודרניות כשלב הסיום של תהליך ארוך בתולדות הדתות של 'הסרת הקסם מן העולם'. למונח 'קסם' משמעות כפולה: העולם הוא מובן ואינו קסום, ולכן האדם פועל בתבונתו ואינו זקוק לקסמים. שגיא ניסח זאת בתמציתיות: "האדם המודרני מסרב למצוא את עצמו כנתין בממלכת האל, הוא שואף להיות הריבון" (עמ' 42).

במבט ראשון, התפילה שייכת לעולם הקסום, עולם שבו חש האדם חוסר אונים ואת ישועתו הוא מבקש מאת האלוהים שאליו הוא מתפלל. בתפיסה המסורתית התפילה היא עמידה לפני האל, נוכחותו של האל מכוננת את התפילה והעדרו אמור לבטל אותה. התפילה מתארת חוויה קיומית שבה האל הוא המענה היחיד לצרכיו ולמצוקותיו של האדם. מאז ומעולם ניסה האדם להתחמק ממצב זה ולנסות לפתור את בעיותיו בעצמו ולומר "כוחי ועוצם ידי עשו לי את החיל הזה". משום כך עולם המקרא רווי בסיפורים המראים לאדם או לעם שאין בכוחם להושיע את עצמם ורק ה' היא המושיעה את האדם. התפילה שייכת לעולם של שחר ועונש, של תלות באל שהוא ריבונותו של עולם, ואינה שייכת למצב המודרני שבו תודעת העוצמה והיכולת האנושית מורידה את האל מעל במת ההיסטוריה והטבע. נכון הוא שהפרשנות הדתית מבקשת להראות שגם יכולות אנושיות אלו הן מאת ה', אך נדמה שפרשנות זו אינה משקפת את התודעה הקיומית היום-יומית של רבים, אף אם הם מגדירים את עצמם כדתיים. הצורך בתפילה במובנה המקורי קיים בעולם המודרני רק במקרים חריגים, כאשר אדם חש שכלו כל הקיצין, שאין פשר או מענה אנושי למצוקה שהוא חי בה.

הספר שלפנינו מבקש להתמודד עם השאלה "היש מובן כלשהו לתפילה לאחר 'מות האל'?" (עמ' 18). האם אפשר לחשוב על משמעות התפילה באופן אחר? האם ניתן לשחרר את התפילה מממד התלות של האדם באל? האם יש דמיון בין מתפללי בית הכנסת המסורתי והמתפללים בנמל? שגיא מבקש למצוא את המאפיין המשותף לתופעת התפילה, בין אם המתפלל עומד לפני ה' ומבקש את ישועתו ובין אם אין כל מושא לתפילתו. "בתפילה האדם חורג מהווייתו המיידית. לחריגה זו פנים כפולות: מצד אחד, האדם שופט ומעריך את חייו, מצביע על מה שיש ועל מה שאין או חסר בהם [...] מצד אחר, התפילה אינה רק שיפוט עצמי. המתפלל מבטא בתפילה ציפייה עתידית. [...] משמעותה העמוקה של התפילה היא קריאת תיגר על ההכרח שבמציאות" (עמ' 122-123). תיאור זה של התפילה, כביטוי לחירות האנושית, הוא תבנית העומק המשותפת הן למתפלל המסורתי הפונה לאלוהיו והן למתפלל המדבר עם עצמו.

משמעות לקיום האנושי

שגיא הוא פילוסוף, אך בשנים האחרונות הוא חוזר שוב ושוב לספרות ולשירה ובעיקר

פצועי תפילה - תפילה לאחר "מות האל" עיון פנומנולוגי בספרות העברית

אבי שגיא

אוניברסיטת בר-אילן ומכון הרטמן, 222 עמ'

אריאל פיקאר

מה כמה שנים, במהלך חודשי הקיץ, מתקיימת בנמל תל-אביב קבלת שבת המונית. מאות אנשים, גברים נשים וטף, מתכנסים מדי ערב שבת עם שקיעת החמה ומתפללים את תפילת קבלת השבת המסורתית המלווה בנגינה ובקטעי קריאה מן הספרות והשירה העברית. זוהי יוזמה של אנשי קהילת 'בית תפילה ישראל' התל-אביבי, העונה על צורך עמוק בתפילה בלב לבה של החילונית הישראלית. התפילה התל-אביבית היא חלק מתהליך הרנסנס היהודי שעליו כתב בהרחבה יאיר שלג בספרו "מעברי ישן ליהודי חדש".

מה מביא ישראלים שאינם מוגדרים כדתיים, שאינם חוזרים בתשובה ושאינם חברים בקהילה רפורמית או קונסרבטיבית, להתכנס בקביעות לתפילה קהילתית? למי בדיוק הם מתפללים? מדוע הם ממשיכים להשתמש בנוסח התפילה המסורתית? ספרו החדש של פרופ' אבי שגיא מבקש לתת פשר ומשמעות לתופעה זו.

תפילה חסרת תלות

המושג 'מות האל' שבכותרת הספר דורש הבהרה. הוא מבטא בצורה חדה את המהפך המודרני שעברה התודעה האנושית מתודעה של תלות לתודעה של שליטה. הפיתוח הטכנולוגי והעצמת יכולת השליטה של האדם בעולם, בכוחותיו האנושיים, מאפיינים את העידן המודרני. העולם עבור האדם המודרני הוא עולם רציונלי, הוא חי בתחושה שהוא מבין את העולם ויכול לשלוט בו בדרך כלל. בחיי השגרה שלו הוא אינו זקוק לכישוף או לקסם. התבונה האנושית נותנת בידי האדם את הכלים להשיג את חפצו ולהגשים את חלומותיו. האדם יודע כיצד לשמור על בריאותו ולרפא את מרבית מחלותיו. האדם מכיר את הטבע ויודע כיצד להפיק ממנו תועלת. החברה המודרנית מתנהלת לפי כללים משפטיים ברורים ומוגדרים. לעתים ישנם מצבים חריגים, מחלה חשוכת מרפא, אירוע חריג המתרחש בטבע, התמוטטות כלכלית. אך אלו הם החריגים, וגם אותם מנתח האדם בכלים